

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijsi.1092875>

Siyaset Felsefesinde Bir Eleştiri Olarak Anarşizm ve Eleştirinin Eleştirisi Üzerine

Umut Turgut Yıldırım*

Öz

Anarşizm, genel manasıyla devlet başta olmak üzere tüm otorite/tahakküm biçimlerini ve modern kapitalist sistemi reddeden, bu kurumların olmadığı kendiliğinden işleyen bir toplumsal düzen kurma amacındaki felsefi geleneği ve siyasal ideolojiyi tanımlar. Bu anlamıyla anarşizm, modern siyaset felsefesi geleneklerinin fikir ve iddialarına eleştirel bir siyasal düşünce sistemi olarak konumlandırılır. Anarşizme yönelik bu konumlandırmanın kaynağı da anarşizmin o güne kadarki temel felsefi tartışmalardaki kabullerin aksi yönündeki argümanları ve yeniden yorumlamalarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda, anarşizmin ortaya çıkışının siyaset felsefesi bağlamında bu araştırmaya gerekçe oluşturan iki temel meseleyi gündeme getirdiği görülmektedir. Anarşizmin var olan düzene yönelik eleştirel yeniden okumasının anlaşılması ve bu düzen eleştirisinin diğer geleneklerce nasıl ve hangi bağlamlarda eleştirildiğinin açıklanması. Bu doğrultuda araştırma, ilk olarak anarşizmin ortaya çıkışını, gelişimini ve anarşizm içindeki bireyci ve kolektivist geleneklerin ayrışma noktalarını ortaya koymaktadır. Sonrasında anarşizmin siyaset felsefesinin temel tartışmalarından devlet, özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve siyasal sistem meselelerine getirdiği eleştirel yorumları, anarşizmin içindeki bireyci ve kolektivist ayrışmasını da dikkate alarak klasik anarşist kuramcılarının fikirleri üzerinden irdelemektedir. Son olarak da diğer felsefi geleneklerin anarşizmin bu eleştirilerine yönelik karşı eleştirilerini tartışmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinin benimsendiği araştırmada anarşizmin devlete, eşitliğe, özgürlüğe ve adalete dair yaklaşımının kendi içinde görece uyumlu olduğu fakat mülkiyet ve siyasal sistem meselelerinde ayrıştığı savlanmaktadır. Anarşizmin diğer felsefi geleneklerce eleştirilerinin ise eşitliğin ve adaletin tam olarak sağlanabileceği, devletin ortadan kaldırılabilirliği ve kapitalist üretim sisteminin çökeceğine dair anarşist fikirlere odaklandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: siyaset felsefesi, anarşizm, anarşizmin eleştirisi

Jel Kodları: Z0, Z00,Y80

Cite this article: Yıldırım, U. T. (2022). Siyaset felsefesinde bir eleştiri olarak anarşizm ve eleştirinin eleştirisi üzerine. *International Journal of Social Inquiry*, 15(2), 593–610. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1092875>

* Araş. Gör., İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye.
E-posta: umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2676-7157>

Article Information

Received 24 March 2022; Revised 11 Aug 2022; Accepted 04 Sep 2022; Available online 30 December 2022

Anarchism as a Criticism in the Political Philosophy and on Critique of the Criticism

Abstract

Anarchism, in general, is defined as the philosophical tradition and political ideology that rejects all forms of authority/domination, especially the state, and the modern capitalist system, and aims to establish a self-functioning social order without these political and economic institutions. Therefore, anarchism is defined as a system of political thought critical of the ideas and claims of modern political philosophy traditions. The source of these definitions towards anarchism is associated with anarchist arguments and reinterpretations that contradict the assumptions in the central philosophical debates up to that time. In this sense, the emergence of anarchism raises two main issues that lead to the research in the context of political philosophy: understanding anarchists' critical re-reading of the existing order and explaining how and in which contexts this order that criticized by anarchism has been criticized by other traditions. Accordingly, the research first reveals the emergence and development of anarchism and the points of divergence of individualist and collectivist traditions within anarchism. Afterwards, the study examines anarchists' critical comments on the state, freedom, equality, property, and the political system, which are among the main discussions of political philosophy, through the ideas of classical anarchist theorists, considering the individualist and collectivist divisions within anarchism. Finally, the research discusses the counter-critiques of other philosophical traditions to these criticisms of anarchism. From the article, which uses qualitative research methods, it is argued that anarchism's arguments on the state, equality, freedom, and justice are relatively compatible within themselves. However, there are different perspectives on the issues of property and the political system. The criticism of anarchism by other philosophical traditions has focused on anarchist ideas arguing that fulfilling equality and justice in all its parts, abolishing the state, and collapsing the capitalist economic system is possible.

Keywords: political philosophy, anarchism, critique of anarchism.

Jel Codes: Z0, Z00, Y80

1. Giriş

Fikrî temelleri ilk çağlara kadar dayandırılrsa da anarşizm modern bir felsefi gelenek, ideoloji ve hareket hüviyetini XIX. yüzyılın ortalarına doğru kazanmıştır. Çünkü anarşizmin ve anarşist fikirlerin asıl gelişimi, bu dönemde anarşist düşünürlerin kapitalist sistemi ve modern ya da ulus devleti siyasal ve ahlaki açıdan eleştirmesiyle başlamaktadır. Bu başlangıcın devamında gittikçe sistematikleşen ve devlet ile kapitalist ekonominin hem fikrî hem de pratikteki yansımalarının tümüne olan karşıtlık da anarşizmi çağdaşı olan diğer felsefi geleneklerden ayırmaktadır. Diğer ifadeyle anarşizmin, modern siyasetin felsefi geleneklerinin kurguladığı düzene yönelik siyasal, ekonomik, ahlaki ve felsefi açıdan sunduğu eleştirel söylem ve fikirler üzerinden geliştiği görülmektedir.

Anarşizmin gelişimiyle birlikte daha da görünür hale gelen mevcut düzenin toptan eleştirisi de dönemin siyaset felsefesi tartışmalarında iki yeni kapıyı aralamıştır. İlki genel anlamda devlet, iktidar, tahakküm ve kapitalizm karşıtlığına dayanan anarşist değerler dizisinin savunduğu görece yeni özgürlük, eşitlik, mülkiyet, egemenlik ve siyasal sistem anlayışının açıklanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü örneğin bireyci anarşist kuramcılarının düşüncelerini telif ettiği William Godwin'in (2001) bireyi rasyonalitesiyle diğer tüm olgu ve değerlerin önüne geçirmesi, dönemin geleneklerine şüpheci yeni ve eleştirel bir yorum getirerek farklı bir tartışma alanı açmıştır. Yine Mihail Bakunin'in (1873/2006) devlet ve iktidarın tüm biçimlerinin topyekûn ortadan kaldırılmasını savunan fikirleri de modern dönemin hâkim devlet anlayışının aksine olmalarıyla mevcut felsefi geleneklerin dışında bir anlayışa karşılık gelerek üzerinde tartışılması gereken yeni bir meseleyi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca mülkiyet, üretim ilişkileri ve ekonomik hayata dair anarşist yaklaşım da rekabet temelinde işleyen kapitalist sistemin tabii olmadığını

ve bireyler arasında karşılıklı dayanışma güdülerinin rekabetten daha baskın olduğunu iddia ederek liberal ekonomi öğretisine eleştiri getirmiş ve dönemin sosyo-ekonomik yapısına farklı bir bakış açısı getirmiştir (Kropotkin, 1892/2015). Anarşist kuramcı Pyotr Kropotkin'in (1889/2013) ahlak ve etik üzerine yazdıkları modern dönem geleneklerinin ahlak öğretileri ve değerlerinin reddiyasını yaparken, modern dönem siyaset felsefesine bireye sınırsız egemenlik ve özgürlük hakkını vererek alternatif sunan Max Stirner'in (1844/2013) fikirleri de yine anarşizmin diğer geleneklerden farklılığını pazarlamıştır. Dolayısıyla anarşist kuramcılardan gelen bu eleştiri ve düzene yönelik yeniden okumaların analizi, anarşizmin siyaset felsefesi içindeki yerinin tartışılması ve dahi anlaşılması bakımından bir gerekliliği arz etmektedir. Öte yandan anarşizmin araladığı ikinci kapı ise modern siyasal ideolojilerin ve felsefi geleneklerin anarşizme karşı geliştirdiği tepkiler üzerinden cereyan eden anarşizmin eleştirisine odaklanan tartışmalardır. Çünkü anarşizmin mevcut tartışmalara getirdiği yeni yorumlar doğal olarak diğer geleneklerce eleştirilmiş ve siyaset felsefesinde yeni bir tartışma alanının oluştuğu görülmüştür.

Bu çalışma, ilk olarak anarşist düşünürlerin incelenen temalara bakış açılarını tek bir çalışmada toplayıp birlikte değerlendirmesi ve anarşizmin içindeki temel iki geleneğin bu temalar bağlamında ayrıştığı noktaları ortaya koyması bakımından mevcut çalışmalardan ayrılmaktadır. Çünkü literatürde anarşizmin tarihini, gelişimini ve temel argümanlarını irdeleyen birçok çalışma (Aktaş, 2012; Arvon, 1951/2007; Clark, 1978; Çuhadar, 2013; Düz, 2007; Marshall, 1992/2003; Soydan, 2014; Taylan, 2021; Uğur, 2010; Woodcock, 1962/1996) bulunmasına rağmen bu çalışmadaki temaların genellikle ayrı ayrı incelendiği görülmektedir. Öte yandan, anarşizme eleştiri getiren liberalizm, Marksizm ve sosyalizm gibi geleneklerin argümanlarını uluslararası literatürde irdeleyen çalışmalar (Chomsky, 2005/2013; Guerin, 1970; Meltzer, 2011; Nicholson, 1984/2001; Peterson, 1987) bulunmasına karşın Türk akademisinde bu eleştirileri ele alan analizler sınırlı kalmıştır. Bu doğrultuda araştırma, anarşist felsefe ve anarşizme siyaset felsefesinde açtığı bu iki tartışmayı dikkate alarak odaklanmaktadır. İlk olarak, anarşizmin fikrî kökenleri ve gelişimi irdelenmekte ve siyaset felsefesinin temel tartışma meseleleri olan devlet, özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve siyasal sisteme yönelik yaklaşımları, klasik anarşist kuramcılarının görüşlerine referansla açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonrasında da anarşizme bu minvalde yönelen eleştirileri tartışmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinin benimsendiği çalışmada ikincil kaynaklara ulaşılmış ve tarihsel/betimsel analiz metotları kullanılmıştır. Araştırmada, anarşizmin getirdiği yeni yaklaşımlar bakımından devlete karşı olma tutumu dışında istikrarlı bir ideolojik bütünlüğe sahip olmadığı savlanmaktadır. Zira anarşist geleneğin içinde farklılaşan fraksiyonlar özellikle özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve siyasal sistem söz konusu olduğunda birbirinden ayrışmaktadırlar. Anarşizmin diğer felsefi geleneklerce eleştirisinin de eşitliğin ve adaletin tam olarak sağlanabileceği, devletin ortadan kaldırılabilmesi ve kapitalist üretim sisteminin çökeceğine dair anarşist fikirlere odaklandığı görülmektedir.

2. Düzenin Eleştirisine Gelirken: Anarşizmin Anlamı, Kökenleri ve Gelişimi

Anarşi sözcüğü devletin, hukukun, yasaların, toplumsal düzenin ve egemen iktidarın yokluğu anlamına gelir (Cambridge Dictionary, 2022). Siyasal anlamda bakıldığında, anarşinin bir devletin iç politikasında bireyden daha üstün bir otoritenin bulunmaması ve uluslararası siyasette ulus-devletin üst otorite kabul edilmesi anlamlarına da ulaşılır (Heywood, 2015/2018, ss. 24–25). Bununla birlikte anarşist felsefede anarşi farklı anlamlandırılmaktadır. Buna göre devletin gerekli olduğu ve devlet ve yasalar olmadan düzensizlik ve kargaşa olacağını iddia eden yaklaşımlar açısından anarşi tabii olarak düzenin yokluğu anlamı kazanmaktadır. Fakat

anarşist bakış açısıyla anarşi, devlet dâhil tüm mevcut kurumların ortadan kalktığı ve özgürlük ile eşitliğin sağlandığı devletsiz bir ideal toplum düzeni olarak tanımlanmaktadır (Kardeşler, 2014, ss. 85–86). Anarşizm ise bir siyasal ideoloji ve felsefi gelenek olarak temel anlamıyla toplumsal yaşamda başta devlet olmak üzere otoritenin gereksizliğini savunan fikirlerin sistematikleştirilmiş halini ifade etmektedir. Ayrıca anarşizm siyasal otorite biçimlerinin tümünün, özellikle devletin, hem kötü hem de gereksiz olduğuna dair bir duruşu da ifade eder (Collin, 2004, s. 11; Heywood, 2015/2018, s. 26). Dolayısıyla anarşizmde ilk bakışta devletin ve devlet merkezli mevcut düzenin eleştirisi dikkat çekmektedir.

Anarşizm, modern dönemin merkezi bürokratik devletin toplumsal ilişkilerin derinliklerine nüfuz ederek bireyin özgürlüğünü kısıtladığına ve insan doğasına aykırı bir tahakkümü barındırdığına yönelik iddialar ile bireyin ekonomik sömürsünü kurumsallaştırıp sosyo-ekonomik eşitsizliğe neden olduğu gerekçesiyle kapitalist ekonomi düzenine karşı çıkan fikirler üzerinden şekillenmiştir (Benlisoy, 2015, ss. 357–358). Dolayısıyla devlete ek olarak kapitalist sistemin eleştirisi, anarşizmin mevcut düzen eleştirisine odaklanan tutumun ikinci kaynağını oluşturmaktadır. Bu iki temel fenomenin eleştirisi odağındaki anarşizm, XIX. yüzyıl ve devamında William Godwin, Pierre-Joseph Proudhon, Max Stirner, Mihail Bakunin, Pyotr Kropotkin, Lev Tolstoy, Emma Goldman ve Murray Bookchin gibi anarşizme ilham veren kuramcılarının fikirlerini ihtiva etmektedir. Bu kuramcılarının fikirleri dikkate alınarak anarşizmin temel argümanları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bucci, 1971, ss. 62–63; Taylan, 2021, ss. 11–12):

- İnsanı yozlaştıran din, siyaset ve eğitim gibi sosyal kurumlardır, insan doğuştan iyidir.
- İnsan doğasında rekabetten çok yardımlaşma eğilimi vardır.
- Otorite ve tahakküm biçimleri insanın gelişimini engellemektedir.
- Özel mülkiyet, insanın sömürülmesine ve yozlaştırılmasına yol açmaktadır.
- Devlet ise insanı yozlaştıran gereksiz kurumlardandır ve toplumun refahı yalnızca gönüllü işbirliğiyle sağlanabilir.
- Örgütlenmeler hiyerarşi ve otoriteyi yerleşik hale getirir.
- Toplumsal gelişmeyi bireylerin doğrudan iradesini yansıtan yapılar getirir ve bu süreç spontane gerçekleşmelidir.
- Modernleşme sonrası ortaya çıkan sanayi toplumu kötü ve ortadan kaldırılması gereken bir toplumdur.

Modern dönemde anarşist fikir ve söylemler fikrî kökenleri bakımından oldukça eski tarihlere götürülebilmektedir. Örneğin Çin felsefesi düşünürü Lao-Çe'nin devleti bireyin mecburi olarak maruz kaldığı kötü olarak niteleyen düşünceleri ve insanlara doğuştan iyi niteliğini vererek site devletlerindeki toplumsal yapıyı çözmek suretiyle daha eşitlikçi bir toplum kurmayı amaçlayan Antik Yunan'ın Kiniklerinin ve Stoacılarının savları da anarşist düşüncelerin kaynağına dair ilk belirtileri ifade etmektedir (Düz, 2007, s. 65; Şenel, 2014, ss. 115, 145). Yine Antik Yunan'ın önde gelen filozoflarından Aristo'da da anarşist fikirlere ilham veren düşünceleri bulmak mümkündür. Örneğin Aristo'nun mülk biriktirme ya da mülkiyet meselesine doğrudan karşı çıkan düşünceleri bu minval örnek olarak verilebilir (Nicholson, 1984/2001, s. 41). Fakat burada belirtilmelidir ki; anarşizm bir siyasal ideoloji anlamını siyasal ideolojiler çağı XIX. yüzyılda kazanmıştır. Bu yüzyılda anarşizm modern siyaset felsefesinin iki esas fenomenini, devleti ve kapitalizmi, eleştirerek formüle ettiği ideolojik argümanlarıyla öne çıkmıştır. Bu argümanların fikrî temellerini XIX. yüzyıl öncesinde özellikle Fransa'da gelişen rasyonalist düşünce ve idealizmde bulmak mümkündür. Bu anlamda, rasyonel insanın doğal hak teorisiyle temellendirildiği rasyonalist fikirlerin anarşist kuramcılarının bireye yönelik bakışını etkilediği

ifade edilebilir. İdealizmin akıl odaklı gerçekliği algılama anlayışı da bireysel akli vurgulamasıyla anarşizmin gelişimine kaynak teşkil etmiştir (Arvon, 1951/2007, ss. 23–26).

Bu düşünce ve fikirler üzerinden gelişen anarşizm, modern dönem siyaset felsefesinde devlet ve kapitalizmin siyasal ve ahlaki eleştirisine odaklanmış ve XIX. yüzyılın modern sosyalist hareketlerinde temsil edilmiştir. Bu anlamda XIX. yüzyılın yükselişe geçen ideolojisi Marksizm ile anarşizm, kuramsal ve pratik açıdan benzer argümanların sahipliğini üstlenmişlerdir. Örneğin Pierre-Joseph Proudhon, Fransa'daki işçi eylemlerini desteklemiş, 1864 yılında I. Enternasyonel'in kuruluşunda aktif rol almış ve 1871'de Paris Komününe ciddi katkı sağlamışlardır (Arnhart, 2016/2018, s. 476). İki gelenek arasındaki yakınlaşma, Marksizm'de devletin sönmüneceğine ve eşitsizliğin kaynağı olarak görülen kapitalizmin yıkılacağına yönelik fikirlerin, anarşizmde de karşılık bulmasıyla açıklanabilir. Fakat bu yakınlık 1860'lı yıllarda anarşizmin önde gelen savunucularından biri olan Mihail Bakunin öncülüğündeki kolektivist kesimlerin gelişimiyle giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Zira Bakunin'in Marx'ı işçi sınıfının siyasetteki konumu ve devlete yönelik bakış açısı nedeniyle eleştirmesi, iki ideoloji arasında anlaşmazlıklara neden olmuş ve tabiri caizse anarşizm artık kendi yolunu çizmeye başlamıştır (Arvon, 1951/2007, ss. 15–21; Benlisoy, 2015, ss. 354–359). Bu yıllar, aynı zamanda anarşizmin ideal düzene ulaşma yönteminde şiddete dayalı eylemliliğin öne çıktığı yılları ifade eder. Anarşizmin tarihinde kısa bir süre için geçerli olan bu anlayış, bireysel ve kitlesel terörist eylemlerin ideolojik motivasyonuna katkı sağlamış ve anarşizm şiddet üreten ideoloji biçiminde yorumlanmıştır. Bakunin, Kropotkin ve Errico Malatesta gibi anarko-komünist kuramcı ve eylemcilerin öncülüğünde eylemli propaganda yöntemi XIX. yüzyılın sonlarında İtalya'da birçok terör eyleminin patlak vermesinde etkili olmuştur (Marshall, 1992/2003, ss. 618–620; Woodcock, 1962/1996, ss. 356–357). Anarşizmde giderek yoğunlaşan şiddete yönelik eğilimler terör eylemlerine sebebiyet vermeye başladığında anarşist fikirlere yönelen ciddi eleştiriler anarşizmin toplumsal tabanını erozyona uğratmıştır. Bu tarihten itibaren anarşizmin anarko-sendikalist bir eğilim kazanarak şiddete dayalı devrim düşüncesi ile eylemli propagandayı geri bıraktığı ve işçi sınıfının örgütlü ekonomik araçları kullanarak düzeni değiştireceğini iddia ettiği görülmektedir (Tok, 2012, ss. 164–165). I. Dünya Savaşı ve 1917 Bolşevik Devrimi'nin XX. yüzyılın başlarında komünizme kanalize ettiği ideolojik prestij anarşizmin devrimci sendikalizm düşüncesinin de gerilemesine neden olmuştur (Arvon, 1951/2007, ss. 119, 127). 1936 yılında İspanya İç Savaşı'yla birlikte anarko-sendikalist fikirler önem kazansa da 1939 yılında Francisco Franco'nun zaferiyle başlayan süreç, anarşizmin 1970'li yıllara kadar sessiz kalmasıyla sonuçlanmıştır (Kinna, 2005, ss. 3–5).

3. Bireycilikten Toplumculuğa Farklı Anarşist Yorumlar

XIX. yüzyılın başlarında anarşizm, devletin ve kapitalist sistemin ortadan kaldırılmasına yönelik fikirlerin bir arada ve tutarlı bir şekilde temsiline aracılık etmektedir. Fakat XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde anarşizm devlete yaklaşımı dışında birey, özgürlük ve mülkiyete yönelik yaklaşımları bakımından birbirinden ayrılan farklı gelenekleri üretmiştir. Anarşizm içindeki bu farklılaşma özellikle bireyci ve toplumcu anarşizm olarak iki ana akımı meydana getirmiş; ilki Proudhon ve Stirner gibi anarşistler tarafından benimsenirken, ikincisi Bakunin ve Kropotkin'in öncülüğünde gelişmiştir (Arvon, 1951/2007, ss. 71–72). Bununla birlikte, XX. yüzyılda bu iki ana akım haricinde yeşil anarşizm, anarko-feminizm ve dini (Hıristiyan) anarşizm gibi gelenekler de bulunmaktadır.

3.1 Bireyi Yücelten Gelenek: Bireyci Anarşizm

Bireyci anarşizm, siyaset felsefesi tartışmalarında ele alınan tüm olguların birey karşısında değersizliğini savunan ve XVIII. ve XIX. yüzyıllarda William Godwin, Max Stirner, Henry David Thoreau, Lysander Spooner ve Benjamin Tucker gibi anarşist ya da ultra liberteryen düşünürlerin fikirlerini ihtiva eden anarşizm geleneğidir. Liberal felsefedeki özgür ve egemen bireyciliğin daha da ileri götürülerek mutlak eşitlik ve özgürlüğün tesisi bireyci anarşizmin temel argümanıdır. Buna göre anarşizmde rasyonel ve ahlaklı yönleriyle öne çıkan bireyler, devlet ya da herhangi başka bir otoriteye ihtiyaç duymadan ideal toplumsal düzenini kurabilecek tek aktör konumundadır (Heywood, 1998/2013, ss. 202–203). Toplum bireyin karşısında önemsizleştiren bireyci anarşizm, bireyi kolektif bütünden ayırmasıyla aynı zamanda bireylerin özel mülkiyet ve mutlak özgürlük haklarının da savunusunu yapmaktadır (Tok, 2012, s. 166). Ayrıca bireyin salt iktidarına dayanan egemenliğinin insan yaşamındaki diğer her şeyden önemli olduğu düşüncesi ve bu nedenle bu kurumların ortadan kaldırılmasının gerekliliği de bireyci anarşistlerce benimsenmektedir (Çuhadar, 2013, ss. 108–109). Öte yandan anarşizmin bireyci yönü, insan doğasına yönelik olumlu tutumların benimsendiği bir geleneği de ifade etmektedir. Bireyci anarşizmde devlet karşıtlığı düşüncesi de insan doğasının iyiliği üzerinden inşa edilmektedir. Anarşizmin temel amaçlarından biri olan kendiliğinden düzenin, devlete ihtiyaç duyulmadan insanlar tarafından da oluşturulabileceği iddiası insanların iyi ve ahlaklı olduğu düşüncesiyle kanıtlanmaya çalışılmaktadır (Duman, 2012, s. 112). Bireycilerin ideal toplum düşüncesinde her birey kendi arzularının peşinde koşarken herhangi bir toplumsal birlikteliğe ihtiyaç duymamaktadır. Kendi kendine yeten birey ancak gönüllülük esasına dayalı sözleşmeler yaparak toplumsal ilişkilerde yer almalıdır (Clark, 1978, s. 21). Bireyci anarşistlerin anarşizmin merkezi değeri devlet ve toplum karşıtlığını, bireyin egemenliği, aşırı bireycilik, özel mülkiyet savunusu ve rasyonel ve ahlaklı insan doğası savunularıyla desteklediği tespit edilebilir. Bu bakımdan siyaset felsefesinde modern dönemin hâkim paradigmaları karşısında bireyin yüceltilmesi odağındaki yeni yaklaşım anarşizmin düzen eleştirisinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır.

Öte yandan bireyci anarşizmin içinde de farklı fraksiyonlar mevcuttur. Örneğin, Max Stirner'in egoizme varan eğilimleri bireyci anarşizmin aşırıya kaçmış yönünü tasvir eder. Stirner bireyi doğanın, yaşamın, dinin, siyasetin, ekonominin, hukukun, toplumun ve dahi insan yaşamına dair her şeyin merkezine konumlandırmaktadır. Stirner'in (1844/2013, s. 17) meselesi yalnızca "Ben'in" meselesidir ve Stirner, felsefesini "Benden daha önemlisi yoktur!" ifadesiyle somutlaştırır. Stirner, böylelikle anarşizmin birey egemenliği fikrini yaşamın tüm alanını kapsayacak şekilde genişletirken, Bakunin ya da Kropotkin gibi toplumcu anarşistlerden farklı olarak bireye toplum ya da yasalar karşısında hiçbir sorumluluk yüklemeyerek anarşizmin radikal bireyci formunu biçimlendirmektedir.

Bireyci anarşizmin içindeki bir diğer temsil de XX. yüzyılın ortalarında gelişen anarko-kapitalizmdir. Anarko-kapitalizm, klasik bireyci anarşizmin piyasanın serbestleşmesini savunan fikirlerle revize edildiği anarşizm türüdür. Bu anlamda, anarko-kapitalistler piyasa ekonomisinin anarşist düşünceye uygun hale getirilmiş bir biçimi olan anarko-kapitalizm modelini, devletsiz bir düzende toplumun kendiliğinden düzenini sağlayacak araç olarak tanımlamaktadır (Heywood, 1997/2007, s. 86). Bu bakımdan anarko-kapitalistlerde Stirner'da gördüğümüz kadarıyla insan ve insan doğası merkeze alınmamaktadır. Yani anarko-kapitalizmin anarşist yönünün çoğu anlamda insan doğasının iyiliği üzerine değil, devlete karşı olmasında belirginleştiği ifade edilebilir. Ayrıca piyasanın toplumsal düzeni sağlama işlevini kabul etmesi, özel mülkiyeti doğal bir hak olarak görmesi ve rekabete dayalı bir ekonomide özel girişimcileri desteklemesi de anarko-kapitalizmin liberal yönünü açıklamaktadır (Hamowy, 2008, ss. 13–14).

Bu nedenle Gustave de Molinari ve Albert Jay Nock gibi anarko-kapitalistlerde temel vurgunun rekabete dayalı piyasa, özel mülkiyet temelinde işleyen ve gönüllü mübadeleye dayanan kendiliğinden düzen olduğu söylenebilir. Hatta anarko-kapitalistler güvenlik ya da adalet gibi kamusal işlerin dahi özel teşebbüsler tarafından yürütülebileceğine inanırlar (Aktan, 2019, ss. 240–243). Bu inanç da onların insan doğasının iyiliğine değil özellikle serbest piyasaya dayanan kendiliğinden düzenin işleyişine olan güvenini simgelemektedir.

Öte yandan anarko-kapitalizm, devletin tüm formlarını reddetmesiyle klasik liberalizmin devlete yüklediği mülkiyetin ve güvenliğin korunması işlevini de yok saymasıyla da liberalizmden ayrılmaktadır (Benlisoy, 2015, s. 371). Bununla birlikte, Henry David Thoreau ve Benjamin Tucker gibi kuramcılar, anarşist düşüncenin liberalizmle daha uyumlu bir yorumunu yaparak anarşizmin içinde liberteryen geleneğin gelişmesine katkı yapmışlardır. Örneğin, Thoreau geliştirdiği sivil itaatsizlik kavramıyla anarşizmin egemen birey idealinin gerçekleşmesinin yöntemlerini tartışmaktadır. Burada sivil itaatsizlik, bireyin yalnızca vicdani olarak adaletsiz ve yanlış olarak değerlendirdiği yasaları, otoriteyi ya da politikaları reddetmesi diğer ifadeyle itaat etmemesi tutumu olarak tanımlanmaktadır. İtaatsizliğin ancak mevcut yasalar zemininde gerçekleştirilmesi meşruluğunu savunan Thoreau, böylelikle bireyci anarşizmin içinde liberteryen tonlar taşıyan fikirler ileri sürmüştür (Aktaş, 2012, ss. 40–42; Tok & Koçal, 2013, s. 412). Bu liberteryen anlayışın anarşizmle buluşması, Thoreau'nun "Hükümetlerin en iyisi hiç hükmetmeyendir" ifadesinde özetlenebilmektedir (1849/2013, s. 7). Devletin ya da herhangi bir otoritenin birey üzerinde tahakküm kurmasına karşı olan bu anlayış, anarşizmin devlet karşıtlığı düşüncesinin Thoreau'nun zihnindeki yansımaları ifade eder.

3.2 Kolektivizmi Yücelten Gelenek: Kolektivist/Toplumcu Anarşizm

Anarşizmin kolektivist ya da toplumcu yönü, Mihail Bakunin ve I. Enternasyonel'in otorite karşıtı kesimlerince ileri sürülen fikirlerde karşılığını bulmaktadır. Toplumcu anarşistler özel mülkiyete tümünden karşı çıkmaları, mülkiyetin kolektif sahipliğini savunmaları ve özellikle toplumu bireye öncelikle anarşizmin ana akımlarından birini temsil etmektedirler (Kardeşler, 2014, s. 86). Toplumcu anarşistler; toplum düzeni, insan doğası, devlete yaklaşım ve mülkiyet gibi konularda bireycilerle görüş birliğine sahipse de özellikle yöntemsel açılarından farklı fikirleri ileri sürmektedirler. Bu minvalde toplumcu anarşizmin temel üç akımı dikkat çekmektedir: karşılıklılık, anarko-komünizm ve anarko-sendikalizm.

Toplumcu anarşizmin içindeki temel meselelerden biri olan karşılıklılık, Proudhon ve Kropotkin'in ideal toplum düzenindeki insan ilişkileri üzerinde bir değerlendirmeyi sunmaktadır. Özellikle Kropotkin'in karşılıklılık düşüncesi, anarşizmin modern siyaset felsefesindeki ahlak öğretilerine insan doğasına yaklaşımları noktasındaki eleştirisini ifade etmektedir. Kropotkin karşılıklılık kavramıyla anti-kapitalist bir piyasa modeli sunarken, insan doğasının rekabete eğilimi olduğu kadar karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya da yakın olduğunu iddia etmektedir (Kropotkin, 1902/2001, ss. 40–41). Proudhoncu mantıkla karşılıklılık da sömürüyü engelleme ve üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi bağlamında mülkiyetin yalnızca kullanım süresi boyunca bir hak olduğunu savunmaktadır. Burada üretilen ürünlerin kooperatifler ve komün bankaları aracılığıyla değiş-tokuş edildiği bir piyasa, toplumsal düzenin temel düzenleyicisi rolünü üstlenmektedir (Heywood, 1998/2013, s. 200). Diğer ifadeyle karşılıklılık, devlet ya da herhangi bir düzenleyici otoritenin baskıcı ya da bireyi tahakküm altına alan araçlarının yokluğunda bireyler ya da komünler arasındaki mübadele sistemini tahayyül etmektedir.

Toplumcu anarşizmin eleştirilerine bir anlamda cevap olarak gelişen anarko-komünist fikirler, Joseph Dejacque, Mihail Bakunin, Emma Goldman, Alexander Berkman ve Errico Maletesta gibi kuramcılarının anarşist ve komünist fikirle sentezine dayanmaktadır. Anarko-komünizmde komün, ideal toplum düzeninin temel birimi olarak kabul edilmektedir. Bu ideal toplum düzeninde kararlar yalnızca komünlerin ihtiyaçları doğrultusunda verilmektedir. Pyotr Kropotkin'in öncüsü olduğu anarko-komünist gelenek, komünizmin "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" şekillenen üretim ilişkisini savunmaktadır (Clark, 1978, s. 22). Anarko-komünizmin kolektivistlerden farklılığı ise üretim araçlarının sahipliğine ek olarak üretilen ürün ve hizmetlerin de ortak sahipliğinin gerekliliği üzerinde durmalarıdır. İdeal komün sisteminin kurulması nihai amacında komünizmle birleşen anarko-komünizm, komünizmin öngördüğü komün yaşamına geçiş sürecini hiyerarşiye dayanması sebebiyle reddetmektedir.

Yine kolektivizmin ağır bastığı anarko-sendikalizm de XIX. yüzyılın sonlarında sendikacılığı kapitalist üretim ilişkilerindeki sınıf mücadelesinde öne çıkartan ve Pierre-Joseph Proudhon ve Rudolf Rocker gibi toplumcu anarşistlerin şiddete dayalı eylemli propaganda yerine ekonomik mücadeleyi savunan fikirleriyle gelişmiştir. Anarko-sendikalist fikirler Fransa başta olmak üzere İtalya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinde XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan anarşist hareketleri beslemişlerdir. Bu anlamda ilk örgütlenme Fransa'da 1866 yılında Genel İş Konfederasyonunun (Fédération Nationale des Syndicats) kurulmasıyla başlamış ve 1888'de İşgücü Borsasının (Bourse de Travail) da kurulmasıyla sendikal hareket Birinci Dünya Savaşının başlamasına kadar olan sürede Avrupa'da etkili olmuştur (Woodcock, 1962/1996, s. 327–328). Özellikle emeğin sömürsüne karşı çıkan fikirler üzerinden gelişen anarko-sendikacılık, işçi sendikalarını anarşist devrimin öznelere olarak görmektedir. Bu akımda kapitalist sistemden ve devletten kurtulmanın yegâne yöntemi, işçilerin sendikalarda örgütlenerek devrimi gerçekleştirmesidir (Kardeşler, 2014, s. 93). Bu devrim yöntemi ilk bakışta sosyalist devrimi anımsatıyor olsa da işçilerin herhangi bir biçimde siyasal olarak örgütlenmesine ve siyasal amaç taşıyan eylemlere başvurmasına karşı çıkarak sosyalizmin devrim metodundan ayrılmaktadır. Dolayısıyla anarko-sendikalizmin temelinde işçilerin ekonomik mücadelesi yatmaktadır. Ekonomik mücadelede işçiler genel grev yaparak mevcut düzeni işlemez hale getirecek, böylelikle düzenin sömürsünden ve tahakkümünden bu yöntemle kurtulacaklardır (Tok & Koçal, 2013, ss. 423–425). Anarko-sendikalist hareket, kapitalist toplumun öncesine dönüşü değil tam olarak bu toplumun karşısında yer alarak kapitalizmin ortadan kaldırılmasıyla mevcut imkânlar dâhilinde yeni bir anarşist öz yönetime ulaşmayı hedeflemektedir (Chomsky, 2005/2013, ss. 151–153).

Son olarak belirtilmelidir ki XX. yüzyıl ve devamında bireyci ve toplumcu gelenekler haricinde de anarşist fikirler temsil edilmiştir. Örneğin, anarşist ve feminist fikirlerin sentezinden anarko-feminizm, ekolojik bir toplum ideali ile anarşist fikirlerin birleşiminden yeşil anarşizm ve dinin insan yaşamındaki değer yitiminin eleştirisi ile anarşist düşünceleri bir araya getiren fikirlerden dini/Hristiyan anarşizm bu yüzyılda anarşist temsiller olarak ortaya çıkmıştır.

Rus yazar Lev Tolstoy'un temsilciliğini üstlendiği dini ya da Hristiyan anarşizm, devletlerin bireyler üzerinde zorbalığını sürdürmesi amacıyla dini suiistimal ettiklerini ve dolayısıyla devletin ortadan kaldırılıp ilkel Hristiyan topluluklarına dönüşün gerekliliğini savunan anarşist tepkiyi ifade etmektedir (Kardeşler, 2014, s. 146; Zileli, 2012, s. 329). Yeşil anarşizm özellikle Murray Bookchin'in ekolojiyi ve ekolojik konuları anarşist fikirlerle bir araya getirmesiyle ortaya çıkan anarşist gelenek olarak bilinmektedir. Bu gelenek içinde "toplumsal ekoloji" ve "ilkelci" olmak üzere iki ana akım bulunmaktadır. *Toplumsal ekoloji*, doğa ile ilgili problemlerin insanlar arasındaki otorite ilişkisinden kaynaklandığını ve özellikle kapitalizmin doğaya hükmetme eğiliminin insan yaşamında ekolojik krizlere neden olduğunu iddia etmekte ve anti-kapitalist

bir tutum sergilemektir. *İlkelciler* ise modern dönemdeki teknolojik ilerlemeyi doğal düzenin işleyişindeki sakatlık olarak değerlendirirken insanların avcı-toplayıcı sosyo-ekonomik düzene dönmelerinin gerekliliğini savunmaktadır (Düz, 2007, ss. 90–92). *Anarko-feminizm* de XX. yüzyılda tüm otoritelerin ortadan kalkması noktasında anarşistlerle hem fikir olan ve Emma Goldman'ın kadınların özgürlüğünü vurgulayan fikirleri üzerinden şekillenen geleneği ifade etmektedir (Marshall, 1992/2003, ss. 565–567). Değinen bu üç gelenek, her ne kadar ana akım anarşist geleneklerden sonraki tarihlerde ortaya çıkmış olsalar da devlet/otorite ve kapitalizm karşıtlığı noktasında anarşizmin eleştirel tavrını paylaşmaktadır.

4. Anarşizm ve Siyaset Felsefesinin Temel Meseleleri

Anarşizmin gelişimiyle birlikte siyaset felsefesinin temel meselelerinden devlet, özgürlük, eşitlik, egemenlik, mülkiyet ve siyasal sistem tartışmaları da anarşist felsefenin ideolojik tavrıyla yeniden yorumlanmıştır. Her biri ayrı ayrı kendinden önce yaygın kabul gören açıklama ve argümanları siyasal ve ahlaki açıdan eleştiren bu yorumlar, siyaset felsefesi bağlamında ilgili dönemde yeni tartışmaların başlamasına neden olmuşlardır.

4.1 Her Şeyin Önündeki Engel: Devlet/Otorite/Tahakküm

Bu yeni tartışmalardan ilki, anarşizmin getirdiği eleştiriye kadar siyaset felsefesinde varoluşunun gerekliliğinin neredeyse sorgulanmadığı devlet üzerinde cereyan etmiştir. Anarşist felsefedeki görüş ayrılıkları, devleti kötülüğün kaynağı ve baskı/zor aygıtı olarak tanımlama ve devletsiz kendiliğinden işleyen bir toplum düzeni kurma amacıyla genellikle aynı noktada buluşmaktadır (Duman, 2012, ss. 110–111). Ayrıca anarşizm yalnızca devletin değil bireyi tahakküm altına alan tüm otorite ve iktidar biçimlerinin de ortadan kaldırılmasını savunmaktadır. Örneğin, Kropotkin'in bu bağlamda otoritenin kaynağına dair bir eleştirisine değinilecek olursa; anarşist kuramcıya göre insanları rekabete ve çatışmaya sevk eden temel neden iktidarı ele geçirme isteğidir. Bu nedenle insanların barış içinde ideal ve kendiliğinden işleyen toplumsal düzene geçişi de ancak bütün otorite biçimlerinin yok olmasıyla mümkün olacaktır (1892/2015, ss. 132–134). Kropotkin'in devletin ve otoritenin reddine ilişkin bu tavrı, anarşizmdeki genel düsturu yansıtmaya ek olarak modern ulus devleti, düzenin ve güvenliğin sağlayıcısı olarak gören felsefi geleneklere de radikal bir eleştiri biçiminde okunabilmektedir. Zira dönemin yaygın görüşlerinin aksine devlet, birey yaşamındaki tüm gelişmelerin önündeki engeli temsil etmektedir.

Anarşist kuramcı-eylemci Mihail Bakunin de devleti modern dönem siyaset felsefesinin hâkim geleneklerinin tanımladığı gibi ideal ve iyi bir toplum düzenine ulaşma aracı olarak değil tüm biçimleri ve işlevleriyle baskı ve zor aracı olması gerekçesiyle devrimle ortadan kaldırılması gereken bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamıyla devlet, bireyi kendine yabancılaştıran yukarıdan aşağı hiyerarşi ilişkilerine dayanan ve bireyin gelişmesi ve özgürleşmesinin yani anarşizme göre her şeyin önündeki engeli simgelemektedir (1873/2006, ss. 185–186; Aktaş, 2012, ss. 144–147). Hatta Bakunin'in (1866/2013) düşüncesinde yalnızca devlet değil modern dönemin tüm siyasal, ekonomik ve sosyal kurumları da merkezîyetçi yapılarını çözmeli ve bireylerin yönetimine geçmelidir. Max Stirner da devlete yüklediği anlam bakımından Bakunin'in dediklerinden farklı bir şey ileri sürmez. Bu anlamda, devlet bireylerin hürriyetlerinin sınırlandırıldığı ve özgür iradenin tahakküm altına alındığı bir alan olarak Stirner (1844/2013, s. 280) tarafından da yok edilmesi gereken bir kurumdur.

Merkeziyetçi otoritenin bireylerin hürriyetlerine saldırı olduğu düşüncesi, anarşist kuramcılarının esin kaynaklarından Proudhon'un fikirlerinde de temsil olunmaktadır. Bu anlamda, Proudhon da devletin olmadığı ideal düzen söylemini argümanlarında işlemektedir (Sarıca, 1964, s. 593). William Godwin de bireylerin rasyonalitesine dışardan gelen baskıları eleştirirken, devleti bu dış baskı aktörlerinin başına yerleştirmektedir. Godwin de devleti var ettiği yasalar üzerinden eleştirir çünkü devletin iktidarını kullandığı bu yasalar bireylerin özgür düşünmesinin önündeki temel engellerdir (Aktaş, 2012, ss. 103–107). Bu nedenle birey aklının özgürleşmesi ancak devletin yani tüm engellerin ortadan kalmasıyla mümkün olabilmektedir.

Özetlemek gerekirse; modern devletin reddiyesi anarşizmin içinde klasik anarşist kuramcılarının üzerinde tam anlamıyla görüş birliği sağladığı tavrı yansıtmaktadır. Böylelikle devletin ve otoritenin yokluğu anarşizmin merkezi değeri haline gelmektedir. Modern dönem siyaset felsefesi tartışmalarında genellikle "gerekli" bir kurum olarak değerlendirilen devlet, anarşist geleneklerce doğası gereği kötü ve gereksiz olmakla suçlanmaktadır. Bu bakımdan anarşizm, ortaya çıktığı dönemin şartlarında ve tartışmalarında ele alınan devlet olgusunun politik ve ahlaki açıdan radikal eleştirisini yapan bir gelenek olarak tanımlanabilmektedir.

4.2 Temel İki Değer: Özgürlük ve Eşitlik

Anarşizm, ikinci olarak, modern dönem siyaset felsefi tartışmalarından özgürlük ve eşitliğe yaklaşımı noktasında ayrılmaktadır. Anarşizmde özgürlük, eşitlik ve adalet birbirinden ayrılmaz temel değerleri ifade etmektedir. Ayrıca eşitliği ve adaleti birlikte savunmalarıyla anarşizm, diğer modern dönem felsefe geleneklerinden ve ideolojilerinden ayrılmaktadır. Zira anarşistlere göre genel manasıyla eşitlik olmadan adalet ya da *vice versa* mümkün değildir. Öte yandan, özgürlük de anarşizmde eşitlik-adalet ile ilişkisi üzerinden değerlendirilmektedir. Buna göre anarşizmde birey, özgürlüğe ancak eşitlerden oluşan ve adalete dayalı bir toplumsal düzende ulaşabilmektedir.

Öte yandan, özgürlüğün ve eşitliğin muhafazası anarşizmin devlete karşı olmasında belirleyici rol oynamaktadır. Zira devlet, egemen iktidar ya da bir otorite biçiminde her zaman için birey özgürlüğüne ve eşitliğe tehdit arz ettiğinden anarşistlerce kötülenmektedir (Heywood, 2015/2018, s. 26). Bu nedenle, bireyin tam özgürlüğü de anarşist kuramcılarının genelinde desteklenen temel ilkelere dendir. Anarşizmin siyaset felsefesinde özgürlük meselesine yaklaşımının bütüncül bir şekilde ilk olarak, William Godwin'in *Siyasal Adalet Üzerine İnceleme* isimli eserinde ele alındığı ve anarşist kuramcılarının da Godwin'in fikirlerinden etkilendiği görülmektedir. Godwin (2001, s. 57, 106) insan aklına yaptığı vurguyla bireyi rasyonel bir varlık olarak değerlendirmiş ve bu rasyonel varlığın özgürlüğünün hiçbir şekilde sınırlanamayacağını ileri sürmüştür. Liberalizmin negatif özgürlük anlayışı tarafından da desteklenen bu fikir, bireyleri devletten ya da yasalardan gelecek herhangi bir müdahaleye karşı korumak amacını taşımasıyla anarşizmin de temel argümanlarına kaynaklık etmiştir (Tok, 2012, s. 165). Fakat ilerleyen dönemde anarşist felsefede özgürlüğe, birey özgürlüğüne diğer felsefi geleneklerden ve siyasi ideolojilerden daha fazla değer atfeden kuramcılarının düşünceleriyle yaklaşıldığı görülmektedir. Bu anlamda anarşistleri, bireylerin olabildiğince özgür olmasını ve bireye dışardan yönelen her türlü müdahalenin ortadan kaldırılmasını desteklemeleriyle modern dönemin diğer felsefi geleneklerinden ayırmak gerekmektedir (Aktaş, 2012, ss. 32–34). Özellikle Max Stirner (1844/2013) *Biricik ve Mülkiyeti* adlı yapıtında savunduğu düşünceler özgürlüğe yaklaşım bakımından hem döneminin eleştirisini yapmakta hem de özgürlüğe yüklediği değerle anarşizmdeki özgürlüğün önemini vurgulamaktadır. Stirner'e (1844/2013, ss. 134–135) göre liberal felsefenin savunduğu liberal özgürlük anlayışı, bireyin değil devletin ve diğer modern dönem kurumlarının özgürlüğünü savunmasıyla gerçek özgürlük değildir. Zira devletin ve diğer

kurumların özgürlüğü Stirner'a göre "Benim köleliğim anlamına" gelmektedir. Bu nedenle Stirner, liberalizmin bireysel özgürlüğünün bireyi özgürleştirme noktasındaki yetersizliğini eleştirirken, bireyin "anadan doğma" özgür olduğu ön kabulüyle özgürlüğün önündeki tüm engellerin kaldırılmasını savunan anarşist kuramcıdır (1844/2013, s. 204). Fakat Stirner, aynı zamanda modern dönemin sosyal ve siyasal ilişkileri içinde bireyin sınırsız ve mutlak bir özgürlüğe ulaşmasını olanak dâhilinde görmemektedir. Stirner'a (1844/2013) göre birey "pek çok şeyden özgürleşebilir, ama her şeyden özgürleşemez. Bir köle ruhen özgür olabilir; ama birçok bakımdan özgür olsa bile; gene de her bakımdan özgür değildir" (s. 195). Stirner'ın anarşist kuramcılardan ayırdığı bir diğer nokta da rasyonel aklın sınırlanamaması düşüncesinin tersine bireyin sınırlanamayacak en değerli varlığının temel ihtiyaçları ve arzuları olduğunu iddia etmesinde öne çıkmaktadır (Woodcock, 1962/1996, s. 106). Egoist anarşizmin kuramcısı Stirner, bu bağlamda bireyin biricikliğini özgürlüğün de önüne geçirmektedir. Özgürlüğün modern siyasal sistemlerin herhangi bir aygıtının oluşturduğu yasalarla sınırlanamayacağı ve sınırlarının doğal yasaların belirtmiş olduğu sınırlara kadar geniş olması gerektiği düşüncesi bir diğer anarşist düşünür Mihail Bakunin tarafından da ileri sürülmüştür (1882/2016, s. 96). Bakunin'in perspektifiyle özgürlük sonsuz ve sınırsız bir niteliğe sahiptir. Bakunin'e (1866/2013) göre bireyin özgürlüğü diğer bireylerin özgürlüğü ile sınırlanamazken ancak herkesin eşit olduğu toplumda bir anlam ifade etmektedir.

Anarşizmde eşitlik de özgürlük gibi toplumsal adaletin sağlanmasının ön şartı olarak kabul edilmektedir. Bu anlayışın en belirgin tasviri Pyotr Kropotkin'in *Etik* isimli kitabında verilir. Kropotkin (1921/2016, s. 293) yapıtında eşitliği adaletle eşitlerken, eşit olmayanın adil olamayacağını savunmaktadır. Özgürlük ve adalet ile eşitlik arasında kurulan bu ilişkinin yanı sıra anarşizmin eşitliğe bakış açısı, tüm bireylerin mutlak eşitliğini savunmaktan da yana değildir. Diğer ifadeyle bireysel farklılıkların eşitlenmesi anlamını taşımamaktadır. Buna karşın eşitlik, toplumdaki bireylere toplumsal örgütlenmenin eşit mesafede olmasını (Bakunin, 1866/2013) ifade eder ki bu anlamıyla imkân/koşulların eşitliğinin savunulduğu belirtilebilir. Böylelikle ekonomik ve sosyal eşitliğin tesis edilmesinin anarşizm içinde önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekmektedir. Bu eşitlik, herkesin aynı olması yani herkesin aynı mülkiyete, gelire ya da refaha eşit bir şekilde sahip olması değildir (Düz, 2007, ss. 27–29). Yani Marksist/sosyalist felsefede olduğu gibi sonuçların eşitlenmesi amacını taşımamaktadır. Öte yandan Stirner'in bireyciliği dikkate alındığında bireylerin yalnızca kendi istekleri ve arzularını gerçekleştirilmesiyle gelişimlerini tamamlayacağına yönelik inancı, anarşizmin eşitliğini sonuçların eşitlenmesinden uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla bireysel farklılıkların reddinin anarşizmin eşitlik anlayışında yer almadığı belirtilebilir.

4.3 Mülkiyet: Kullanım Hakkının Farklılaşması

Devlete karşı olmaları noktasında birleşen anarşist kuramcılar mülkiyete yaklaşımları bağlamında fikir ayrılığına düşmektedirler. Anarşizmin mülkiyete bakışı bireyci ve toplumcu anarşistler olmak üzere iki farklı anlayış üzerinden şekillenmektedir. Buna karşın, kapitalist mülkiyet sisteminin iki gelenek tarafından da kabul edilmediği ayrıca belirtilmelidir. Fakat mülkiyetin kullanım hakkı söz konusu olduğunda bu iki gelenek birbirinden ayrılmaktadır. Bireyin egemenliğini ve özgürlüğünü vurgulayan bireyci anarşistler, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin işçiler tarafından da sahiplenilmesini savunmaktadırlar. Bununla birlikte, kolektivist ya da toplumcu anarşistlerde mülkiyet tüm biçimleriyle komünal olarak sahiplenilmelidir (Tok, 2012, ss. 168–169). Bireycilerin özel mülkiyete dayalı piyasa toplumu amacı, toplumcu anarşistlerde sosyalizmle benzer doğrultuda ortak mülkiyet ve ortak üretim-tüketim ilkelerinin eleştirisiyle karşılaşmaktadır.

Anarşizmde mülkiyetin bireyci ve toplumcu anlayış farklılığını özelde anarşizm kuramcılarında Pierre Joseph Proudhon ve Mihail Bakunin'in fikirlerinde tespit etmek mümkündür. İlk anarşist kuramcı olarak da kabul edilen Proudhon (1840/2017) siyaset felsefesindeki mülkiyet meselesine yönelttiği ve aynı zamanda en önemli eserinin de adı olan *Mülkiyet Nedir?* sorusunu "mülkiyet hırsızlıktır" şeklinde cevaplamaktadır. Proudhon'un (1840/2017, s. 164) düşüncesinde mülkiyet, sermaye birikimine dayalı kapitalist ekonomi sisteminde üretim araçlarının sahiplerinin işçilerin emeğini sömürmeye aracı olduğundan bir hırsızlık olarak algılanmaktadır. Ayrıca Proudhon, mülkiyeti insan yaşamındaki kötülüklerin çıkış noktası olarak da tanımlar. Fakat mülkiyetin tüm biçimlerine de karşı değildir. Toplumsal düzeni sağlayabilecek küçük ölçekli mülkiyet sahipliğini özellikle de toprak sahipliğini bu anlamda desteklemektedir. Buna karşın, Rus anarşist eylemci Bakunin, özel mülkiyetin tüm biçimlerine karşı çıkmakta ve ortak mülkiyeti savunmaktadır. Bakunin'e göre yalnızca toprak mülkiyetinde değil tüm sosyal zenginliklerin de kolektivizasyonu gerekmektedir (Carr, 1937/1997, s. 378). Mülkiyete dair Proudhon ve Bakunin'in takındığı tutum farklılığını, iki kuramcının insan doğasına dair fikirlerinin dışı vurumu olarak da okumak mümkündür. Bireycilerin iyi, ahlaklı ve toplumdaki önce gelen insanı, mülkiyeti sömürü aracı haline getirmeyeceğinden özel mülkiyete sahip olabilirken, Bakunin'in temsil ettiği toplumu bireye tercih eden ve insanın doğası gereği bir toplumsal varlık olduğu savunusundaki toplumcu gelenek, bireyin mülkiyet noktasındaki sahipliğini topluma devretmektedir.

Anarşizmin rasyonalist yönünün ağır bastığı William Godwin'in düşünceleri de özel mülkiyeti insan aklının yabancı saymaktadır. Godwin özel mülkiyeti tahayyül edilebilecek en kötü mülkiyet dağılımı olarak nitelendirirken, mülkiyet birikimini de insanlarda düşünme yetisini azalttığı gerekçesiyle reddetmektedir (Arvon, 1951/2007, ss. 35–36). Anarşizmde özellikle mülkiyetin kapitalist ekonomide olduğu gibi sosyal ve ekonomik eşitsizlik meydana getiren biçimi reddedilmektedir. Diğer ifadeyle kapitalizmin getirdiği mülkiyet anlayışına karşı çıkmaktadır. Bu görüş hem bireyci hem de toplumcu anarşistlerin desteğini almaktadır. Bu bakımdan anarşist felsefenin bir diğer eleştirisi nesnesi modern dönemin hâkim mülkiyet ilişkileri olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, anarşizm içinde mülkiyete dair belirgin ayrışma, mülkiyetin kullanım hakkı söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Toplumcu anarşistler üretim araçlarının ortak mülkiyetini desteklerken, bireyciler daha küçük ölçekte işçilerin kendi üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmasını savunmaktadır. Öte yandan bireyci anlayışta sahip olunan mülkiyet değiş tokuş edilebilmekte ya da satılabilmektedir. Fakat toplumcu anarşistler, mülkiyetin kullanım hakkını bireyciler kadar geniş tutmamakta ve mülkiyetin satılabileceği fikrine karşı çıkmaktadırlar (Düz, 2007, ss. 78–83). Bireyci anarşistlerden Stirner (1844/2013, s. 318) her türlü özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını savunan komünist fikirlerin, bireyi topluma daha fazla bağımlı kıldığını ve egemenliğini zedelediğini ileri sürerek mülkiyetin toplumcu gelenek tarafından savunulan biçimini eleştirmektedir. Bireyin egemenliği ve özgürlüğünü mülkiyet üzerindeki egemenliğiyle ilişkilendiren bu anlayışın bir anlamda anarşizmdeki iç hesaplaşmayı yansıttığı da ifade edilebilmektedir. Bireyci anarşizmin içinden gelişen anarko-kapitalistler de tam anlamıyla devlet mülkiyetine karşıdırlar. Anarko-kapitalistlere göre mülkiyet yalnızca bireylerin ve özel teşebbüslerin elinde olmalıdır (Aktan, 2019, s. 244). Örneğin çağdaş dönemde anarko-kapitalizmin öncülerinden Murray Rothbard, mülkiyet anlamında kamusal ve özel ayrımı yapmayarak piyasadaki bütün mal ve hizmetlerin bireylerin kontrolünde olmasını savunmaktadır (Büyükbüğe Tarhan, 2018, s. 104).

4.4 İdeal Siyasal Düzen ve Egemenliğin Eşit Sahiplenişi

Anarşist geleneklerin eleştirisinin yöneldiği bir diğer tartışma ideal siyasal düzen ve egemenliğin sahiplenilme biçimleri üzerinde cereyan etmektedir. Genel manada anarşist düşünürler arasında devlet karşıtlığı üzerindeki görüş birliği, devletin ortadan kalkması sonrasındaki egemenlik ilişkilerinin nasıl olacağı noktasında söz konusu değildir. Mülkiyet ve özgürlük meselelerinde olduğu gibi siyasal sistem bağlamında da anarşizm, farklı fikirlerin savunulduğu bir gelenektir. Örneğin, anarko-komünistlerin genelinde ortaklaşa sahiplenilmiş üretim araçları ile işleyen ekonomi ve öz yönetimli komünlerin doğrudan katılımına imkân veren siyasal sistemi idealize edilirken, anarko-komünistlerin içindeki bir azınlık, doğrudan katılımı değil konsensüsü öne çıkarmaktadır (Kardeşler, 2014, s. 92). Fakat burada hemen belirtilmelidir ki; anarşizm, temsili yönetimlerin tüm biçimlerine karşıdır. Anarşizmde demokrasinin bir yönetim biçimi olarak kabul edilmesi değil halkın doğrudan kendisini yönetmesi anlayışı benimsenir ve anarşizmin ideal siyasal sistemi her şeyden önce yönetimsiz, hiyerarşisiz ve öz bir yönetimi ifade etmektedir (Zileli, 2012, s. 321).

Bu bağlamda, hiyerarşi ve merkezi iktidar ilişkilerine sahip olan tüm yönetim biçimleri, anarşizmin eleştirisinin odağındadır. Buna karşın ademimerkeziyetçilik daha da özde öz-yönetim anlayışı, anarşizmin siyasal sisteminin dayandığı temel ilkelerdendir. Anarşistlerin genelinde ideal siyasal sistem, nüfusu az komünlere benzer birimlerin oluşturduğu federatif yönetim biçimi olarak tasvir edilmektedir. Örneğin Proudhon'un merkeziyetçi ve hiyerarşik tüm siyasal örgütlenmelerin karşısında yer alan düşünceleri doğrultusunda öngördüğü ideal yönetim biçiminde birey-toplum-iktidar ilişkilerinin "Federasyon Sözleşmesi" adını verdiği bir siyasal mutabakatla düzenlenmesi gerekmektedir (1863/2014, ss. 63–71). Proudhon'un modeli, çoğu yönüyle öz yönetimi bir anlayış üzerine inşa edilmektedir. Fakat Proudhon'un sözleşmesi diğer sözleşmeciler, örneğin Rousseau gibi farklı iktidar biçimlerinin belirlenmesine aracılık etmemekte (Arvon, 1951/2007, s. 54) özgürlüklerin ve eşitliğin garanti altında olduğu vatandaşların karar alma süreçlerine doğrudan katıldığı ya da her bireyin kendini idare edebildiği yönetim biçimidir (Sarica, 1964, ss. 601–602).

Anarşist gelenekte, iktidarsız bir siyasal ve toplumsal düzen Bakunin'in de savunduğu ideal düzen olarak öne çıkmaktadır. Bakunin'in, mülkiyetin kolektifleştirildiği, iktidar/otorite/tahakkümün olmadığı ve özgür ve eşit bireylerin birlikler ve federasyonlar kurarak kendi kendini yönettiği bir ideal düzenin destekçisi olduğu görülmektedir (1882/2016, ss. 97–98). Bakunin'in tahayyül ettiği bu düzen; ekonomide gönüllü birliklerin kurulduğu, siyasal alanda ise tabandan yukarıya karar alma süreçlerinin işletildiği bir sisteme karşılık gelmektedir. Anarko-komünist kuramcı Kropotkin de anarşizmin ideal siyasal sistemine dair düşüncelerinde bireylerin gönüllü olarak oluşturduğu komünlerin kooperatifler üzerinden ekonomiye dâhil olduğu federasyon tipi örgütlenmeyi savunmaktadır (Aktaş, 2012, s. 42). Bununla birlikte, Kropotkin'in anarşist düzen tasvirinde federatif birliklerden ziyade hiyerarşik olmayan katılımı gönüllülük üzerine kurulu komünlerin siyasal, ekonomik ve sosyal hayattaki çıkarlarını uzlaştırarak korporasyon biçiminde örgütlendiği belirtilmelidir (Woodcock, 1962/1996, s. 207).

Egemenliğin kaynağı ve kullanımında Mihail Bakunin *Devlet ve Anarşi* adlı yapıtında anarşizmin yaklaşımını daha da uç noktalara taşımaktadır. Bu anlamda, Bakunin (1873/2006, ss. 28–30) egemenliğe bireylerin dışından gelen her türlü müdahaleye karşı çıkmasının ötesinde egemenlik hakkının herhangi bir şekilde devredilemeyeceğini diğer ifadeyle bireyin egemenliğinin bir başkası tarafından temsilinin mümkün olmadığını ifade etmektedir (Tok, 2012, s. 166). Egemenliğin temsil edilebileceğine dair modern dönem siyasi geleneklerini temelden eleştiren bu anlayış, bir diğer kuramcı Godwin tarafından da desteklenmektedir. Devletin ortadan kalkmasıyla birlikte anarşist toplum düzeninde egemenliğin olabileceğince

yerle indirilmesini özgür ve rasyonel bireyler tarafından kullanılmasını savunan Godwin (Uğur, 2010, s. 141), böylelikle egemenliğin temsil edilmesi anlayışına da karşı çıkmaktadır. Max Stirner da bireyci anarşizmin önde gelen kuramcılarında biri olarak herhangi bir siyasal düzende bireyin egemenliğinin mutlaklığını vurgulamaktadır. Egemen birey fikrine sıkı sıkıya bağlı olan Stirner, bireyin egemenliğini kısıtlayacak tüm toplumsal, siyasal ve ekonomik müdahaleleri, düzenlenmeleri ya da bunları içeren toplumsal düzeni reddetmektedir (Benlisoy, 2015, s. 369). Bireyci gelenekten olan anarko-kapitalistler de sınırlı devlet ya da yetkileri olabildiğince minimize edilmiş devlet merkezli bir siyasal yapının olağan olmadığına kanaat getirmişlerdir (Aktan, 2019, s. 244). İdeal düzende devlet değil piyasa ekonomisine dayanan özel mülkiyetin olduğu kendiliğinden işleyen bir öz yönetim biçimi savunulmaktadır. Merkeziyetçiliğe getirdikleri eleştiriyi birlikte anarko-kapitalistlerin temel olarak devletin olmadığı ideal toplum düzeninin kendiliğinden işleyeceğine yönelik güvenlerinin tam olduğu görülmektedir (Çuhadar, 2013, s. 109). Örneğin Molinari, toplumun kendi ihtiyaçlarını karşılamak için devlete ihtiyacı olmadığını ve bireylerarası gönüllü mübadele sistemine dayanan bir düzenle ihtiyaçların karşılanabileceğini savunmaktadır (Büyükuşağı, 2015, s. 34). Özetle klasik anarşist kuramcılar, egemenliğin olabildiğince parçalanıp birey tarafından eşit şekilde temsil edildiği ve özgür ve eşit bireylerin gönüllülük esasına göre kurduğu kurumlar, mekanizmalar ve birlikler üzerinden yürüyen ekonomik ve siyasal hayatı desteklediği kanaatine varılabilir.

5. Eleştirinin Eleştirisi Üzerine

Anarşizmin modern dönem siyaset felsefesi geleneklerine getirdiği eleştirilerin şüphesiz bir karşı eleştiriyi doğurduğu söylenebilir. Fakat anarşizmin eleştirilerine geçmeden önce, anarşizmin XIX. ve XX. yüzyılda karşı karşıya kaldığı sosyalizmin bir alt geleneği olarak tanımlanması nedeniyle ortaya çıkan bağımsız bir gelenek olamama sorununa değinmek gerekir. Gerçekten de Proudhon ve Bakunin gibi kuramcılarının kendilerini sosyalist olarak tanımlaması ve ilk dönem anarşist kuramcılardan Marksizm'e yakın figürlerin anarko-komünist bir sentez yaptığı dikkate alındığında bu sorun daha somutlaşmaktadır. Hatta Anarko-komünist Daniel Guerin'in (1970) *Anarşizm: Teoriden Pratiğe* adlı yapıtında anarşizmi, XX. yüzyılda hala sosyalizmin eş anlamlısı olarak nitelediği görülmektedir. Burada belirtmelidir ki; kapitalizmin emek sömürsünü ve özel mülkiyeti dışlaması anarşizmi sosyalizme yakınlaştırsa da merkezi planlamayı ya da devlet sosyalizmini tamamen reddetmesi anarşizm ile sosyalizm arasına belirgin bir sınır çekmektedir.

Anarşizme ilk eleştiri politik başarısızlık argümanına dayanmaktadır. Buna göre bir siyasal ideoloji ya da felsefi gelenek olarak anarşizm diğer ideolojilere nazaran siyaset üzerinde belirleyici olamadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Heywood, 1998/2013, s. 209). Diğer ifadeyle, anarşizmin siyasal etki faktörünün düşüklüğü eleştirilmektedir. Buna karşın, anarşist kuramcılar günümüz siyasetinde yeniden inşa sürecinin başlatılmamasını, anarşizmin modern siyasete, partilere, seçmenlere genel anlamda siyasal eyleme baştan karşı olmasıyla açıklamakta (Benlisoy, 2015, s. 378), yani anarşizmin siyasal olarak başarılı ya da başarısız olduğu tartışmasını yapmak yerine siyasal olmadığını savunmaktadırlar.

Zira anarşizme ikinci eleştiri de özellikle devlete bakış açısı ve apolitik olduğu gerekçesiyle Marksistler tarafından yapılmaktadır. Marksistler, anarşizmi toplumsal değişimde devletin rolünü görmezden geldiği ve işçi sınıfının sömürsünü, sınıflar arasındaki çatışmayı ve dönüşüm için politik mücadeleyi benimsemeyerek yalnızca burjuva bireyciliğini savunduğu gerekçesiyle eleştirmektedir (Marx vd., 1973/1979, ss. 229–230). Hatta anarşizmin savunduğu bireyin özgürleşerek ideal toplumsal düzene ulaşmak için belirlediği yöntem de baştan hatalı bir yöntemdir (Stalin, 1907/2014, ss. 10–12). Buna göre, Marksist devletin devrim sonrasında

burjuvanın engellemesinde ve yeni toplumsal düzenin oluşturulmasında oynadığı rolünü görmezden gelen anarşizmin ideal toplum düzenine geçişi imkân dâhilinde değildir (Zileli, 2012, s. 315). Sosyalizm de anarşizmi eleştiren bir diğer gelenektir. Sosyalizmin özellikle ekonomide düzenleyici bir otoriteyi desteklemesi yani merkezden yönetim ve planlamaya verdiği önemin, anarşizmin otorite karşıtlığına karşı çıkmasına neden olduğu belirtilebilir. Sosyalist bir yönetimin sosyalist programın uygulanmasındaki rolünün, anarşizmin otoriteyi ortadan kaldıran anlayışıyla çatışması kaçınılmazdır (Marshall, 1992/2003, ss. 83–85). Zira anarşistler devletin derhal ortadan kaldırılmasını savunarak da Marksizm'in proletarya diktatörlüğünü gereksiz görmekteyler.

Anarşistler, devletsiz bir toplumun mümkün olmadığı yönündeki eleştirilere, genellikle insanlığın gelişiminin herhangi bir otoritenin olmadığı avcı-toplayıcı dönemine işaret ederek cevap verir ve bu açıklama anarşizm içindeki tarihsel determinizm vurgusunu öne çıkarmaktadır. Fakat liberal Robert Dahl'a (1989, ss. 43–46) göre insanlar anarşistlerin savunduğu gibi insanlığın ilk çağlardaki devletsiz bir topluma dönüşte isteksizlerdir. Anarşizme liberal eleştiri de devletin ortadan kaldırılmasını savunan anarşist görüşü hedef almaktadır. Liberalizm, minimal de olsa devletin varlığını kabul etmesi açısından anarşizmin savunduğu devletin ortadan kaldırılması fikrini kargaşa ve düzensizlik olarak tanımlamakta ve anarşizmi, düzensizliğin ve kaosu kaynağı olarak tasvir etmektedir (Macit, 2010, s. 43). Öte yandan devletin ortadan kaldırılması yönündeki anarşist iddia, devletin ve hiyerarşinin ideal siyasal ve toplumsal düzende görece gerekliliği noktasında genellikle hemfikir olan liberal gelenek tarafından bir hayal olarak değerlendirilmektedir (Fiala, 2017; Peterson, 1987, s. 243). Ek olarak, anarşizmin özgürlüğe yaklaşımı da liberalizmde yasalarla güvence altına alınmış birey özgürlüğünü yok sayması nedeniyle bir diğer eleştiri noktası olarak öne çıkmakta ve bireylerin öz yönetime dayanan bir düzende yönetilemeyeceği iddiasından hareketle anarşizm, ideal siyasal sistem hususunda da hayalperest olmakla eleştirilmektedir. Anarşizme yönelen eleştirilerden biri de anarşizmin nihilist ve yıkıcı olduğunu savunan fikirlerden ileri gelmektedir. Buna göre, anarşizm var olan tüm düzeni, düzenliliği ve toplumsal değerleri yıkmayı amaçladığı gerekçesiyle reddedilmektedir (Fiala, 2017). Son olarak da devlete bağlılığı ile öne çıkan bir ideoloji olarak faşizmin, anarşizmi eleştirisine değinilebilir. Faşizm, anarşizmi temel olarak felsefi açıdan değil pratikte bir tehlike olarak görmektedir. Faşizmde, toplum ya da bireyin gelişmesini engelleyecek yegâne gelişme, devletin ortadan kaldırılmasıdır (Meltzer, 2011). Bu nedenle faşizm, devletin ortadan kalkabileceğine dair anarşist savunuya karşı çıkmaktadır.

6. Sonuç

Anarşist felsefe ve anarşizm, modern siyasetin kurguladığı düzene yönelik siyasal, ekonomik, ahlaki ve felsefi açıdan eleştirel söylem ve fikirleri ihtiva eden ve XIX. yüzyılda gelişen bir felsefi gelenek ve siyasi ideolojidir. Bu bakımdan anarşizm eleştireliliğiyle öne çıkmaktadır. Nitekim çağdaş olan modern siyaset felsefesi geleneklerinin devlet, özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve siyasal sisteme dair yaklaşımlarına temelden ve radikal eleştiriler getiren anarşizm, siyaset felsefesi bağlamında yeni tartışmalar açmıştır. Devlet, diğer felsefi geleneklerin aksine anarşizmde hem kötü hem de gereksiz olarak nitelendirilmiş ve bireyin özgürlüğü ile eşitliğinin ve toplumsal adaletin önündeki en büyük engel olarak tanımlanmıştır. Yine özgürlük bireye tanınması gereken bir hak olarak, anarşizmde mutlak ve sınırsız olmasıyla diğer geleneklerden farklı biçimde tanımlanmıştır. Anarşizmde bireylerin eşitliği de özgürlüğün ön şartı kabul edilerek, dönemin doğuştan ya da sonuçta eşit olan birey kavramsallaştırmasına karşı çıkmış ve koşulların eşitlenmesi savunulmuştur. Mülkiyet açısından toplumcu anarşistler özel mülkiyeti

eleştirirken, bireyciler de mülkiyetin kullanım hakkı hususundan diğer geleneklerden ayrılmıştır. Son olarak da anarşizmin ideal siyasi sistemi, eşit ve özgür bireylerden oluşan öz yönetimci bir anlayışı ve devletsiz kendiliğinden işleyen bir düzeni tasvir ederek modern devletin tamamen karşısında konumlandırılmıştır.

Öte yandan anarşizmin getirdiği bu yorumlar dönemin felsefi geleneklerince de çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Bu anlamda, anarşizmin bir siyasi ideoloji olarak siyasetin gidişatına etki edememesi nedeniyle amacına ulaşmamış fikirler olduğu eleştirisi öne çıkmaktadır. Yine Marksist ve sosyalist gelenekler de anarşizmi toplumsal değişim ve gelişim için öngördüğü yöntem ve devletin gereksizliği hususundaki iddiaları gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Bu anlamda, sosyalizm ve Marksizm'in anarşizmi temelde devlet karşıtlığı tutumu gerekçesiyle eleştirdiği belirtilebilir. Liberal eleştiride de minimal devletin, kapitalist ekonomi ilişkilerinin ve özel mülkiyetin gerekliliğine karşın anarşizmin devlet karşıtlığı ve ortak mülkiyet anlayışı tenkil edilmiştir. Faşizm de anarşizmi eleştirirken devletin siyasal, ekonomik ve sosyal işlevlerini yok sayan fikirlerine odaklanmıştır.

Bir siyasi ideoloji olarak da anarşist kuramcıların üç konuda hemfikir olduğu ifade edilebilir: Baskıcı ve otoriter olmayan bir toplum idealinin savunusu, mevcut düzen ve kurumların ortadan kaldırılması, ideal topluma ulaşma noktasında iyi ve rasyonel insan doğasının vurgulanması. Anarşizmin eleştirilerinin ise genel olarak anarşizmin devleti ortadan kaldırışına, mutlak eşitlik ve özgürlüğün sağlanabileceği yönündeki argümanlarına ve kendiliğinden işleyen bir düzenin mümkün olduğu savunusuna odaklandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, anarşizmin devletin ortadan kaldırılması fikrinin, klasik anarşist kuramcıların kaldırmak istediği devlet ile günümüzdeki devletin farklılığını dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Örneğin yalnızca teknolojiye bağlı gelişimin bile insan hayatında devleti farklı bir konuma yerleştirdiği savunulabilir. Bu bakımdan anarşizmin ortaya çıktığı dönemdeki savunuları günümüze göre o dönem için tamamen hayal olarak değerlendirmemek gerekir. Hele de bireyin eşitliği ve özgürleşmesi, özel mülkiyet ya da komün yaşamı gibi konularda anarşist argümanların ayaklarının yere daha da sağlam bastığını tarihten birçok örnekle kanıtlamak mümkün iken.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı hazırlama fikri, İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı'nda Doç. Dr. Işıl Arpacı'nın "Siyaset Felsefesi Dersi"nde ortaya çıkmıştır. Bu vesileyle kendisine teşekkür ederim.

FINANSAL DESTEK

Yazar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadığını beyan etmiştir.

ETİK

Makalenin araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlandığı beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

Umut Turgut Yıldırım Genel katkı düzeyi %100.

Yazar, bu çalışmanın yazarlık koşulunu sağlayan başka bir kişinin olmadığını onaylamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2019). Devlet felsefesi: eleştirel düşünceler. *HAK-IŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(22), 239–254.
- Aktaş, Ü. (2012). *Anarşizm*. Okur Kitaplığı.
- Arnhart, L. (2018). *Platon'dan Pinker'a siyasi düşünce tarihi*. (A. K. Bayram & M. E. Okutan, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 2016).
- Arvon, H. (2007). *Anarşizm*. (A. Kotil, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1951).
- Bakunin, M. (2006). *Devlet ve anarşi*. (M. Uyrukulak, Çev.). Agora Kitaplığı. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1873).

- Bakunin, M. (2013). *Devrimci el kitabı*. <http://anarsizm.org/devrimci-el-kitabi-1866-mihail-bakunin> (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1866).
- Bakunin, M. (2016). *Tanrı ve devlet*. (S. Ergün, Çev.). Öteki Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1882).
- Benlisoy, F. (2015). Anarşizm: Gönüllü düzene övgü. İçinde H. B. Örs (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla modern siyasi ideolojiler* (ss. 351–411). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bucci, J. (1971). Searching for the meaning of anarchism. *The Journal of Education (Ideas Neglected in Educational Philosophy)*, 154(2), 61–68.
- Büyükuğa, B. (2015). Anarko kapitaliz üzerine bir(inci) inceleme piyasa anarşizmi nedir? *Liberal Düşünce Dergisi*, 20(78), 23–43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48157/609268>
- Büyükuğa Tarhan, B. (2018). Anarko kapitalizm üzerine ikinci inceleme: Piyasa anarşizminde güvenlik ve hukuk hizmetleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(89), 101–121. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/43471/530921>
- Cambridge Dictionary. (2022). *Anarchy*. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/anarchy>
- Carr, E. H. (1997). *Michael Bakunin*. (G. Zileli, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1937).
- Chomsky, N. (2013). *Anarşizm üzerine*. (T. Tosun, Çev.). Agora Kitaplığı. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 2005).
- Clark, J. P. (1978). What is anarchism? *Nomos*, 19, 3–28.
- Collin, P. H. (2004). *Dictionary of politics and government*. Bloomsbury Publishing.
- Çuhadar, C. (2013). Anarşizm düşüncesindeki farklılıklar. *Dini Araştırmalar*, 16(43), 105–122. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4480/61751>
- Dahl, R. (1989). *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- Duman, F. (2012). Devlet. İçinde H. Çetin (Ed.), *Siyaset bilimi* (ss. 75–114). Orion Kitabevi.
- Düz, O. (2007). *Anarşist felsefe-imbânsız istemek-*. Birey Yayıncılık.
- Fiala, A. (2017). Anarchism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford University. <https://plato.stanford.edu/entries/anarchism/#ObjRepl>
- Godwin, W. (2001). *Enquiry concerning political justice*. Batoche Books.
- Guerin, D. (1970). *Anarchism: From theory to practice*, (M. Klopper, Trans.). Monthly Review Press.
- Hamowy, R. (Ed.) (2008). *The encyclopedia of libertarianism*. SAGE Publications.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu & A. Yayla, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1997).
- Heywood, A. (2013). *Siyasal ideolojiler: Bir giriş*, (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnanc, Ş. Akın & B. Kalkan, Çev.). Adres Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1998).
- Heywood, A. (2018). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, (F. Bakırcı, Çev.). BB101 Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 2015).
- Kardeşler, K. (2014). *Anarşizm-Bakunin-*. Yason Yayınları.
- Kinna, R. (2005). *Anarchism: A beginner's guide*. Oneworld Publications.
- Kropotkin, P. (2001). *Karşılıklı Yardımlaşma*. (I. Ergüden & D. Güneri, Çev.). Kaos Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1902).
- Kropotkin, P. (2013). *Anarşist ahlak*. (I. Ergüden, Çev.). Kaos Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1889).
- Kropotkin, P. (2015). *Ekmeğin fethi*. (M. Beyhan, Çev.). Agora Kitaplığı. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1892).
- Kropotkin, P. (2016). *Etik*. (S. Altıparmak, Çev.). Öteki Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1921).
- Macit, M. H. (2010). *Max Stirner anarşist, egoist, nihilist*. Etik Yayınları.
- Marshall, P. (2003). *Anarşizmin tarihi imbânsız istemek-*. (Y. Alogan, Çev.). İmge Kitabevi. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1992).
- Marx, C., Engels, F., & Lenin, V. I. (1979). *Anarşizm ve anarko-sendikalizm*. (S. Belli, Çev.). Sol Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1973).
- Meltzer, A. (2011). *Anarchism: Arguments for and against*. The Anarchist Library. <https://theanarchistlibrary.org/library/albert-meltzer-anarchism-arguments-for-and-against#toc39>
- Nicholson, P. (2001). Aristoteles: İdealler ve gerçekler (H. Özdemir, Çev.). İçinde B. Redhead (Der.), *Siyasal Düşüncenin Temelleri* (ss. 31–51). Alfa Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1984).
- Peterson, S. A. (1987). Moral development and critics of anarchism. *The Journal of Libertarian Studies*, 8(2), 237–245.
- Proudhon, P. J. (2014). *Federasyon ilkesi*. (M. Özasan, Çev.). Öteki Yayınevi. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1863).
- Proudhon, P. J. (2017). *Mülkiyet nedir?* (D. Çetinkasap, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1840).
- Sarıca, M. (1964). Pierre-Joseph Proudhon. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 30(3-4), 591–608.
- Soydan, B. (2014). *Türkiye’de anarşizm: Yüzyıllık gecikme*. İletişim Yayınları.
- Stalin, J. V. (2014). *Anarşizm mi sosyalizm mi?*. (A. Firat, Çev.). Evrensel Basım Yayım. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1907).
- Stirner, M. (2013). *Biricik ve mülkiyeti*. (S. Türkis Noyan, Çev.). Kaos Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1844).
- Şenel, A. (2014). *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.

- Taylan, Ö. (2021). *Anarşizm*. Astana Yayınları.
- Thoreau, H. D. (2013). *Sivil itaatsizlik*. (M. Ölçüm, Çev.). Kafekültür Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1849).
- Tok, N. (2012). Siyasal ideolojiler. İçinde H. Çetin (Ed.), *Siyaset Bilimi* (ss. 117–186). Orion Kitabevi.
- Tok, N. & Koçal, A. V. (2013). Anarşizm. İçinde Ö. Çaha & B. Şahin (Der.), *Dünyada ve Türkiye'de siyasal ideolojiler* (ss. 395–445). Orion Kitabevi.
- Uğur, G. (2010). Dünden bugüne anarşizm ve anarşizmin çözmesi gereken sorunlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 133–158. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuibfd/issue/28323/300979>
- Woodcock, G. (1996). *Anarşizm bir düşünce ve hareketin tarihi*. (A. Türker, Çev.). Kaos Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1962)
- Zileli, G. (2012). Anarşizm. İçinde G. Atılğan & E. A. Aytekin (Ed.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* (ss. 317–329). Yordam Kitap.

Extended Abstract

Anarchism defines the philosophical tradition and political ideology that rejects all forms of authority/domination, especially state, and the modern capitalist system, aims to establish a self-functioning social order without these modern political and economic institutions. Although anarchist ideas' origins date back to ancient times, as an ideology and philosophical tradition it is a 19th-century phenomenon. As a consequence, the rise of anarchism brought to light two fundamental concerns in modern political philosophy: an explanation of anarchist critics of the existing traditions' claims, as well as arguments over the criticism of this anarchist critique. On the other hand, during the late nineteenth and early twentieth-century anarchist rejection of traditional political philosophies and their arguments led to the rise of new discussions. Although many studies have been conducted so far on examining anarchism from various perspectives in the international literature through these discussions in political philosophy (Arvon, 1951/2007; Chomsky, 2005/2013; Clark, 1978; Guerin, 1970; Marshall, 1992/2003, Woodcock, 1962/1996) studies on anarchism in Turkish academy have remained limited (Aktaş, 2012; Soydan, 2014; Taylan, 2021).

Therefore, the current article discusses the criticisms of anarchism as well as the critical perspectives and ideas that anarchism brings to modern political philosophy discussions through classical anarchist's views. For this purpose, the intellectual origins and development of anarchism are evaluated at first in the article, then anarchist approaches towards the state, freedom, equality, property, and political system, which are the main discussions in modern political philosophy, are tried to be explained concerning the views of classical anarchist theorists. The following section discusses the criticisms directed at anarchism by other modern philosophies in this context. Because the article using qualitative research methods for reaching secondary sources in literature is a historical and descriptive study on the issue.

Indeed, the tension between anarchists and other philosophers led to new disputes over the main issues in modern political philosophy. First of all, anarchism has a critical stance towards existing philosophies such as liberalism and Marxism supporting the idea that governments or states are necessary to protect human rights and fulfill human needs. Even though anarchism has various manifestations, the objective of eliminating the state and rejecting all forms of authority and hierarchy is widely embraced (Bakunin, 1873/2006; Guerin, 1970; Kropotkin, 1892/2015; Marshall, 1992/2003; Stirner, 1844/2013). Contrary to other philosophical traditions, the state has been characterized as both evil and unnecessary in anarchism and has been identified as the greatest obstacle to individual freedom, equality, and social justice. Likewise, anarchism defines freedom as a right that must be guaranteed to each individual, and it differs from other traditions in that it is absolute and unrestricted. In addition to this, classical anarchists acknowledged individual absolute equality as a precondition for freedom and criticized the equality favored by other modern traditions. Other anarchist critics of modern traditions are about property. Anarchists acknowledged individual absolute equality as a precondition for freedom and criticized the equality favored by other modern traditions. According to collectivist anarchists, a liberal understanding of private property is nothing more than individuals exploiting one by another. Contrary to collectivists, individualists are keen to protect the right to use private property. However, both of them have argued against the modern philosophers' definition of property. Lastly, anarchism offered an alternative to the modern state by expressing a stateless self-functioning order. As a final point, the article in which the main controversies of political philosophy including the state, equality, freedom, property, and political system/sovereignty were reinterpreted by the views of anarchist and its opposites mainly argue that: There is no anarchist consensus on the phenomenon except the idea that the state is illegitimate and redundant; and the critique of anarchism relatively has underlined the impossibility of anarchist claims on the collapsing the modern state and capitalism and building an equal and just society.